

מודל מקרו-כלכלי של המשק הפלשתינאי: הגדה המערבית ורצועת
עזה, 1968 עד 1991

אריה ארנון* ודניאל גוטליב**

סיקור הממצאים

עבודה זו מציגה מסגרת מקרו-כלכלית למשק הפלשתינאי, ומנתחת את התהליכים הכלכליים העיקריים שהחלו לאחר המלחמה ב-1967. הכוח המניע מאחורי תהליכים אלו נוצר כששני משקים שונים מאוד נפגשו בשווקים הכלכליים. העלייה המהירה של רמת החיים עד 1987 הובלה על-ידי תעסוקה גבוהה בישראל, בעוד שגידול התוצר המקומי היה מצומצם יותר. בתנאים כלכליים חופשיים מפיקוחים אין זה ברור מאליו, שפערי ההכנסות בין משקים שונים מעין אלו יצטמצמו בעיקר על ידי זרמי עבודה; חלק מן ההתאמה היה יכול להתבצע על ידי תנועות הון וסחר סחורות, אך בפועל התנהל חלק הארי שלה באמצעות זרמי עבודה אל ישראל וזרמי סחורות מישראל למשק הפלשתינאי, ואלה יצרו התפתחות כלכלית לא מאוזנת בין שני המשקים. על אף עלייה של רמת החיים ושיעורי חיסכון גבוהים, תועל רק חלק קטן מן החיסכון להשקעות יצרניות, וכתוצאה מכך כמעט לא היתה תרומה של התעשייה לצמיחה כלכלית. תחת זאת, בהעדר מערכת בנקאית המתפקדת כיאות, היוותה ההשקעה במגורים אפיק חיסכון חשוב. התפרצות האינתיפאדה עצרה את תהליך עליית רמת החיים בגדה המערבית: התפוקה, ובמיוחד ההכנסות, ירדו ירידה תלולה בהשוואה למה שהיו יכולות להיות בהתאם לקירוב שבתחזית המודל. כימות השפעת האינתיפאדה על המשק העזתי הושאר למחקר עתידי.

1. מבוא

הגדה המערבית ורצועת עזה הוכפפו לשליטתה של ישראל בעקבות מלחמת ששת הימים ביוני 1967. מאז הצטבר מחקר כלכלי רב על שני המשקים הללו¹ – אולם עד לעת האחרונה לא סיפקו רוב המחקרים ניתוח מקרו-כלכלי מקיף של שני

* מחלקת המחקר בבנק ישראל, והמחלקה לכלכלה באוניברסיטת בן-גוריון בבאר-שבע.
** מחלקת המחקר בבנק ישראל.

תודתנו נתונה לעמיתינו במחלקת המחקר של בנק ישראל על דיונים מועילים, הן בסמינר המחלקתי והן בשיחות במסדרונות המחלקה. תודה מיוחדת נתונה לדוד אלקיים ולדן זכאי על הערותיהם לסיוסא של עבודה זו. מובן, כי ההסתייגויות המקובלות בדבר אחריות המחברים תופשות גם כאן.

1 ההתפתחויות העיקריות במרוצת התקופה הנסקרת מתוארות אצל ברגמן (1974, 1976), ליטוין (1980), מרון (1980, 1982) וזכאי (1984, 1986, 1988).

המשקים, המתבסס על עבודה אמפירית². בעבודה הנוכחית אנו מקווים לתרום למילוי חסר זה³.

למסגרת המקרו-כלכלית המוצגת כאן עשויים להיות גם יישומים מועילים מעבר לתרומתה להבנה הכללית של המשק: היא מאפשרת את אמידת ההשפעות הכלכליות העיקריות של האינתיפאדה⁴, וכן עשויה לסייע באמידת מצב המשק עם תחילתם של השינויים המבניים, שוודאי יתחוללו במציאות המדינית החדשה של שלטון עצמי. מסגרת זו עשויה לשמש גם כלי עזר לגיתוח איסטרטגיות חלופיות של הפיתוח הכלכלי העתידי בגדה המערבית ובעזה.

רוב חוקרי המשק הפלשתינאי רואים את הסדרות הנאספות ומתפרסמות על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כמקור העקיב והאמין ביותר של נתונים על הגדה המערבית ורצועת עזה⁵. החישובים והניתוח שלנו מבוססים בלעדית על מאגר נתונים זה, אך הלמ"ס עצמה מזהירה את המשתמשים בנתונים אלה שאיכותם מוגבלת, ובמיוחד באשר לאומדני היבוא והיצוא בין המשק הפלשתינאי לבין ישראל⁶. כיוון שהחשבונות הלאומיים מושפעים מנתוני הסחר, משתקפות הבעיות שבנתונים גם כאן.

כמה תהליכים כלכליים החלו מיד לאחר מלחמת ששת הימים (קליימן, 1990). הכוח המניע אותם היה המפגש בשוק של שני משקים שונים מאוד. הניתוק הפתאומי מן המשקים של ירדן ושל מצרים, מצד אחד⁷, וההיפתחות המידית למשק הישראלי, מהצד האחר, הביאו לכמה תופעות:

1. בתחילת התקופה הגיע התמ"ג של הגדה המערבית ועזה יחד לכ-3.5 אחוזים בלבד מן התמ"ג הכולל של הגדה המערבית, עזה וישראל. עד 1987 עלה חלקו

2 יוצאות מכלל זה עבודותיהם של באומס (1989) לגבי הגדה המערבית, פישלזון (1989) לגבי עזה, ושגיא, שייניץ ופרלמן (1992) לגבי הגדה המערבית ועזה.

3 בדברנו על המשק הפלשתינאי כוונתנו למשק של האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית ובעזה, לא כולל את רמת הגולן, מזרח ירושלים והיישובים היהודיים שמעבר ל"קו הירוק" (גבולות שביתת הנשק מ-1948/49). כן אין הנתונים כוללים את צפון סיני (בעיקרו של דבר את 30,000 התושבים של אל-עריש) מחודש מאי 1979 ואילך, ואת 7,000 התושבים של אזור רפיח החל מאפריל 1982, או הועברה השליטה באזורים אלו למצרים במסגרת הסכם השלום.

4 איסוף הנתונים שובש מאז תחילת האינתיפאדה בדצמבר 1987. קשיים מיוחדים התעוררו לגבי איסוף נתונים על סחר, אך גם בהיענות משקי הבית לסקרים הרבעוניים של משקי בית. הנתונים על תעסוקה נעשו פחות אמינים, כתוצאה מהיעדרויות זמניות תכופות יותר של עובדים. לפיכך אוספת עתה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה גם נתונים על שעות עבודה. קשיים דומים קיימים לגבי הצריכה הפרטית של מוצרים חקלאיים, הנאמדת על סמך ההיצע בשוק המקומי, הייצור המקומי והיבוא (ברובו מישראל), ולגבי הצריכה של מוצרי תעשייה, הנאמדת על סמך סקרי המשפחות ונתונים על היבוא. עקב ההדרדרות באיסוף הנתונים (האיכותית והכמותית כאחד) העדיפה הלמ"ס לאחרונה לפרסם רק נתונים מצומצמים, ולעתים רק אומדני טווחים, במקום מספרים מדויקים.

5 Hamed and Shaban (1993) המשתמשים אמנם בנתוני הלמ"ס, מבקרים אותם קשות.

6 נתונים על סחר הסחורות ועל שירותים פרט לעבודה בישראל נרשמים על-ידי דגימות במעברים העיקריים ("סקרי החגורה"), ונחשבים כאומדן גם של הסחר בפועל, במיוחד באשר לגדה המערבית.

7 ההתנתקות של הגדה המערבית מירדן היתה הדרגתית קצת יותר, כתוצאה ממדיניות "הגשרים הפתוחים" שנקטה ישראל מאז שנות השבעים. מדיניות זו הותירה קשר פתוח בין ירדן לבין הגדה המערבית, באמצעות גשרי הירדן שהיו פתוחים למעבר בני אדם וסחורות (בעיקר מוצרים חקלאיים), אף כי תנועות אלו היו נתונות לפיקוח ישראלי.

לוח 1
הגדל החסי ורמת החיים

ישראל			עזה			הגדה המערבית			
1990	1987	1968	1990	1987	1968	1989	1986	1968	
						1990	1987	1969	
34,410	31,402	12,206	429	408	134	1,311	1,197	330	התמ"ג (מיליוני דולרים, במחירי 1986)
3.1	5.1		2	6		3	7		שיעור הצמיחה השנתית הממוצע ²
94.8	95.3	96.5	1.2	1.2	1.1	3.7	3.7	2.5	האחוז מהתוצר האזורי ¹
4,791	4,654	2,459	886	1,022	357		1,480	656	הצריכה לנפש (דולרים, במחירי 1986)
1.0	3.4		-5	6			5		שיעור הגידול השנתי הממוצע ²
100	100	100	18	22	15		32	27	באחוזים מהצריכה לנפש בישראל

(1) התוצר האזורי הוא סכום התוצרים של ישראל, הגדה המערבית וחבל עזה.

(2) מאז התקופה המצוינת בטור שמימין.

לכ-5 אחוזים, ושיעור הצמיחה הממוצע ששיקף היה גבוה יותר מאשר בישראל (לוח 1). בולט עוד יותר היה השיפור ברמת החיים, כפי שהשתקף בצריכה הפרטית לנפש במרוצת תקופה זו: בתחילת התקופה היתה הצריכה לנפש בגדה המערבית כרבע מזו של ישראל, וזו של עזה – רק 15 אחוזים ממנה. עד 1986/87 הגיעה הצריכה לנפש בגדה לכמעט שליש מן הרמה הישראלית, ובעזה – ל-22 אחוזים. ירידת שיעור הצמיחה של התמ"ג והצמצום החד של הצריכה לנפש בעזה לאחר מכן גותנים אינדיקציה גסה להשפעת האינתיפאדה על ההתפתחויות הכלכלית במשק הפלשתינאי.

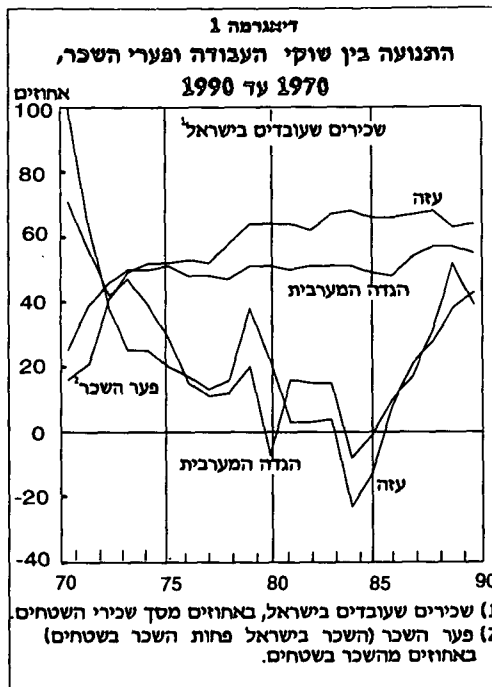
2. פלשתינאים תושבי הגדה ועזה נכנסו לשוק העבודה הישראלי, שבו היה השכר עבור עבודה דומה גבוה בהרבה מזה שרר במקומותיהם (דיאגרמה 1)⁸. בעוד שפועלים נכנסו במהירות לשוק העבודה הישראלי, הצטמצמו הפערים בין רמות השכר הרבה יותר לאט; הם נסגרו לגמרי באמצע שנות השבעים, והתרחבו מחדש במחצית השנייה של שנות השמונים⁹. תלותם של הפלשתינאים בעבודה בישראל

8. ראה גם עבודות אחרות הנוגעות לשוק העבודה, אף כי לא במסגרת מקרו-כלכלית כוללת: קליימן (1992a), אנגריסט (1992) ופיטלזון (1992).

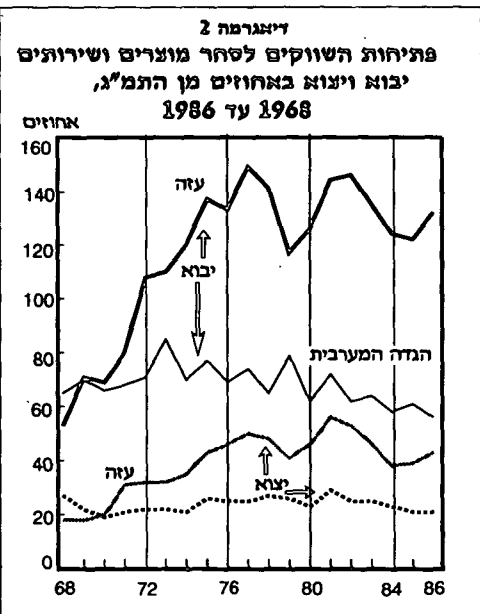
9. בעבודה זו פערי שכר הם ההפרש בין השכר ששולם לעובדים פלשתינאים שהועסקו בישראל לבין השכר ששולם בשטחים. קיים פער שכר נוסף, שלא נותח כאן, על אף חשיבותו – הפער בין שכרם של עובדים ישראליים לבין השכר ששולם לעובדים פלשתינאים.

נשארה גבוהה במשך כל השנים: יותר ממחצית השכירים המשיכו לעבוד בישראל עד 1991. כשליש מסך מועסקי הגדה המערבית, וקצת יותר מכך בעזה, עבדו באותה שנה בישראל.

3. התלות במשק הישראלי בלטה הן בשוק העבודה והן בשוק המוצרים. פתיחות המשק הפלשתינאי, כפי שהיא נמדדת על-ידי היחס בין היבוא לתמ"ג, היתה ניכרת כבר בשנת 1968, ובעזה היא גדלה מאז אף יותר מאשר בגדה המערבית (דיאגרמה 2). תעשיינים ישראלים החלו למכור מוצרים לאוכלוסייה הפלשתית-נאית, בתופשם נתח שוק ניכר; היבוא מישראל (כולל יבוא מחו"ל דרך ישראל, ששיעורו בכלל היבוא אינו ידוע) תפש כ־90 אחוזים מסך יבוא הסחורות של המשק הפלשתינאי. לעומת זאת נשאר חלקו של היצוא בתמ"ג נמוך במידה

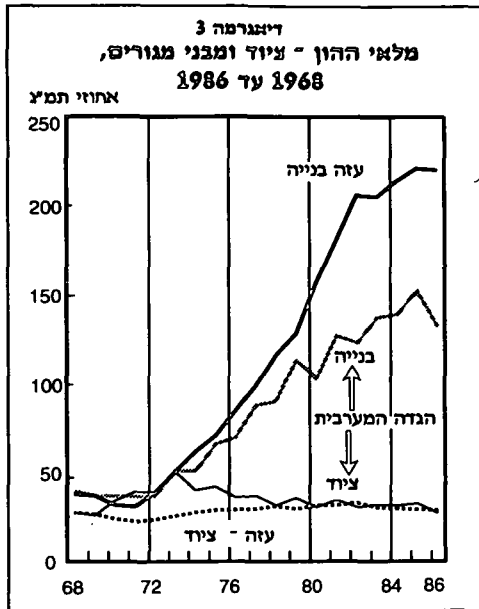

ניכרת משיעורו של היבוא, הן בגדה המערבית והן בעזה. סחר הסחורות, בשני האזורים היה בעיקר עם ישראל. בממוצע לתקופה 1975 עד 1986 נמכרו לישראל כ־60 אחוזים מן הסחורות שיוצאו מן הגדה המערבית, ובעזה הגיע שיעור זה לכדי 70 אחוזים.

4. על אף עליית רמת החיים ושיעורי החיסכון הגבוהים, נשארה ההשקעה בנכסים יצרניים נמוכה מאוד. לאחר גידול ראשוני לזמן קצר, ירד היחס הון/תוצר של הסקטור העסקי, בעוד שחלקה של הבנייה למגורים (המשקפת בעיקר מלאי הון לא יצרני) בתמ"ג גדל במרוצת הזמן במהירות¹⁰ (דיאגרמה 3). הנתונים הבסיסיים (דיאגרמה 1) מראים, שלא היתה זו תקופה אחידה. ניתן לחלק אותה לשלוש תקופות-משנה: (1) 1968 עד 1973 - שנות ההסתגלות

10 הלמ"ס אינה מפרסמת אומדן של תמ"ג הסקטור העסקי. היחס המובא כאן הוא לסך התמ"ג, והוא מוסה משום כך כלפי מטה.

לניתוק מן המשקים של ירדן ומצרים תוך כדי השתלבות במשק הישראלי; (2) 1974 עד 1987, השנים שבהן יוצב המבנה הבסיסי של המשק הפלשתינאי; (3) התקופה שלאחר מכן - תקופת האינתיפאדה.

את עיקר התהליכים האלה אנו מסבירים באמצעות ניתוח מקרו-כלכלי של משקי הגדה ועזה. המסגרת המושגית מדגישה את צד ההיצע ומתייחסת גם לצד הביקוש. התעסוקה נגזרת מהיצע העבודה ומהביקוש לעבודה, וכמות ההון נגזרת מן ההשקעה היצרנית¹¹. גורמי ייצור אלה יחד קובעים את התמ"ג, באמצעות פונקציית ייצור מיצרפית. הביקוש המקומי לעבודה בשטחים נגזר - כמקובל - מפונקציית הייצור, והיצע

העבודה נקבע תוך קשר עם אפשרויות התעסוקה במשק הישראלי¹². שוק העבודה, בנפרד ממסגרת כוללת של המשקים, נותח גם על-ידי קליימן (1992a), פישלזון (1992) ואנגריסט (1992). בצד הביקוש מנוסחות משוואות הצריכה באופן המקובל, בעוד שמשוואות ההשקעה דורשות התייחסות לרמת הפיתוח הנמוכה של שוק ההון המקומי בשטחים ולמצב המדיני. המשק הפלשתינאי מאופיין לא רק בגישתו המוגבלת לשוקי הון זרים, אלא גם בכך, שאין בו שוק הון מקומי המתפקד כיאות. המקור העיקרי להון במשק הפלשתינאי מצוי בחיסכון פרטי - הגבוה יחסית - שלו עצמו. אך בשל העדר שוק הון מקומי ובשל גורמים נוספים, שידונו בהמשך, היתה לחיסכון השפעה מועטה על הצמיחה. הנחנו, שהצריכה וההשקעה של הסקטור הציבורי הן אקסוגניות, וכי הביקוש ליבוא תלוי במחירים היחסיים ובשימושים השונים - צריכה, השקעה וכו'. ליצוא התייחסנו כאל שארית מסך המקורות והשימושים, וזאת בשל האיכות הלקויה של נתוני הסחר, כפי שהוזכר לעיל. ההבדל בין גישתנו לבין הגישה שנקטו באומס (1989), פישלזון (1989) ושגיא ואחרים (1992) הוא בעיקר בדגש שלנו על צד ההיצע, שממנו התעלמו במודלים האחרים. צד הביקוש קובע את הרכב השימושים, כלומר את ההחלטות בדבר הצריכה, החיסכון וההשקעה.

11 כיוון שלא פורסמו סדרות רשמיות, חישבנו את מלאי ההון מתוך נתונים על ההשקעה. לשם כך נדרשו הנחות מספר, כגון אורך החיים של ציוד, ההיקף של סוגים שונים של השקעות לפני 1968 (כאשר לא היו נתונים על הגדה המערבית ועזה), פירוש ההשקעה בבנייה למגורים, לצרכים עסקיים וכד'.

12 מיפרס שלם יותר היה צריך לכלול גם את שוקי העבודה של ירדן ושל ארצות ערביות אחרות (ראה פישלזון 1992) - אולם הניתוח הנוכחי אינו כולל עובדים אלה, לא בתעסוקה ולא בכוח העבודה.

התוצאות האמפיריות לגבי שוק העבודה ולגבי המבנה המקרו- כלכלי מתיישבות אלו עם אלו, ונותנות אומדנים טובים למדי של תעסוקת עובדים פלשתינאים בגדה המערבית, וגם אומדנים לייצור, השקעה וצריכה. לגבי עזה התוצאות פחות מניחות את הדעת, אף כי הנתונים הבסיסיים דומים לאלה של הגדה המערבית. שיפור נוסף של התוצאות לגבי עזה נדחה למחקר עתידי.

פונקציית התצרוכת שנאמדה לגדה המערבית היא מתקבלת על הדעת. החיסכון הפרטי, שהיה גבוה יחסית, תועל בעיקרו להשקעה בבנייה למגורים, ולא להשקעות יצרניות. ההשקעה בצידוד היתה נמוכה לא רק בשל אי-ודאות פוליטית והתערבות מינהלית, אלא גם בשל הרמה הנמוכה של התפתחות המערכת הפיננסית, שהערימה מכשולים על דרך ההפניה של חסכונות להשקעה יצרנית.

אנו טוענים, שהמשך הפער בין השכר המשולם לעובדים פלשתינאים בשטחים עצמם לבין השכר המשולם להם בישראל משקף עיוות מבני בשני האזורים, בעיקר במגזר התעשייתי, עיוות שנבע בחלקו מהגישה המוגבלת לשוק הסחורות הישראלי. לעלייה המהירה של רמת החיים עד 1987 הביאו בעיקר רמת תעסוקה גבוהה בישראל והעברות חד-צדדיות מחו"ל, בעוד שגידול התפוקה המקומית היה מצומצם יותר. במקרה ההיפותטי של סביבה כלכלית חופשית יותר, סגירת פערי ההכנסה בין המשק הפלשתינאי למשק הישראלי, בעיקר על-ידי תנועות של עובדים, אינה מובנת מאליה. לפחות חלק מן ההתאמה יכלה להתבצע על-ידי תנועות הון מישראל לגדה המערבית ולעזה, ועל-ידי סחר סחורות – יצוא עתיר-עבודה מן המשק הפלשתינאי ויבוא של סחורות עתירות הון מישראל. אולם במציאות התבצע חלק ניכר מן ההתאמה באמצעות תנועות של עובדים לישראל, דבר שהשתקף בתלות וביחסים בלתי מאוזנים עם ישראל.

העבודה מחולקת לחמישה פרקים. הפרק השני מתאר את צד ההיצע (כולל שוק העבודה); צד הביקוש מתואר בפרק השלישי. בפרק הרביעי אנו מדווחים על התוצאות האמפיריות, שנאמדו בנפרד לגבי הגדה המערבית ולגבי עזה, לשנים 1968 עד 1986. שנת 1987 הושארה לצורך הערכה, ולו מוגבלת, של כושר הניבוי של המודל. הסיבה לחלוקה זו לתקופות משנה היא התפרצות האינתיפאדה בסוף 1987. בפרק החמישי אנו אומדים אפוא את המחיר הכלכלי של האינתיפאדה על סמך השוואה של ההתפתחויות הכלכליות בפועל עם תחזית היפותטית המבוססת על היחסים המקרו-כלכליים שנאמדו לגבי התקופה הנורמלית-יחסית שעד 1986.

2. צד ההיצע: הייצור ושוק העבודה

אנו מניחים פונקציית ייצור מטיפוס קוב-דאגלס, הקושרת את התוצר (Y) לתשומת גורמי הייצור הון (K) ותעסוקה מקומית¹³ (L_h).

$$(1) \quad Y = AK^\alpha L_h^\beta.$$

13 העבודה הנוכחית אינה דנה במפורש באבטלה, שהיתה נמוכה עד פרוץ האינתיפאדה. לפיכך משמשים המונחים "תעסוקה" ו"היצע העבודה" זה במקום זה.

מלאי ההון מוגדר כך:

$$(2) \quad K_t = (1-\delta)K_{t-1} + I_{eqb,t}$$

כאשר I_{eqb} הוא ההשקעה הגולמית בציוד ובבנייה עסקית ו- K_t הוא מלאי ההון המקביל של הסקטור העסקי בתחילת התקופה t . את הביקוש לעבודה של המעבידים המקומיים, L_h^d ניתן לגזור מסכנולוגיית הייצור, בהנחה שהתפוקה השולית של גורם הייצור עבודה שווה לשכר המקומי, w_h :

$$(3) \quad L_h^d = \left\{ \frac{bAK_t^a}{w_h} \right\}^{\frac{1}{1-b}}$$

היצע העבודה הפלשתינאי מופנה לשוק העבודה המקומי של השטחים (L_h^s) , לשוק העבודה הישראלי (L_h^s) , וכן להגירה. בידי מבקשי העבודה נתונה הבחירה בין שני שוקי העבודה. בשנים הראשונות לאחר משבר הדלק של 1973 הצטמצם הביקוש הישראלי לשירותי עבודה מן השטחים בד בבד עם צמצום הפעילות הכלכלית בישראל, בעוד שההיפך אירע בארצות ערב המפיקות נפט. ההגירה של פלשתינאים בתקופה זו מראה, שהעובדים כנראה הגיבו על שינוי זה¹⁴. אנו משערים שהיצע העבודה הפלשתינאי תלוי הן ברמת השכר המקומית והן בשכר המשולם בישראל. נוסף על כך תלוי היצע העבודה בתועלת השלילית (disutility) המיוחסת לעבודה בישראל (ε) ובגודל האוכלוסייה (n). נושא ההגירה אינו מטופל בעבודה זו.

$$(4) \quad L_h^s = L_h^s(w_h, \bar{w}_i, \varepsilon, n)$$

היצע העבודה הפלשתינאי בישראל תלוי באותם משתנים, אך בסימן הפוך באשר לרמת השכר ולגורם התועלת השלילית. בהינתן היקפו הגדול יחסית של שוק העבודה הישראלי, אנו מניחים כי שיעור השכר בישראל הוא אקסוגני. סך היצע העבודה הפלשתינאי נתון על-ידי $L^s = L_i^s + L_h^s$. שיווי משקל בשוק העבודה המקומי מתקבל כאשר

$$(5) \quad L_h^s = L_h^d$$

14 פישלזון (1992, עמ' 16-17) מדווח על השפעה מובהקת של התוצר הירדני על ההגירה הפלשתינית, בעוד שלא נמצא קשר מובהק לתוצר של סעודיה.

מתכונות הסטטיקה ההשוואתית של פתרון שיווי המשקל¹⁵ נובע, שהשכר המקומי בשטחים עולה ככל שעולה השכר הישראלי וככל שגדל מלאי ההון, ויורד ככל שגדלות האוכלוסייה והתועלת השלילית של עבודה בישראל.

$$(6) \quad w_h = (w_i, k, n, \varepsilon).$$

3. צד הביקוש

א. הצריכה הפרטית

על-פי ההיפותיזה הקיינסיאנית, הצריכה הפרטית (C) היא פונקציה של ההכנסה הפנויה של משקי הבית (DI). לחלופין, מדגישה ההיפותיזה של ההכנסה הפרמננטית או הכנסת מחזור החיים את חשיבות המושג של ההכנסה הפרמננטית, בהתבסס על יכולת הצרכנים להחליק את צריכתם על פני זמן. שיעור הריבית, העושר וחלקם של נכסים נזילים קצרי טווח בעושר – המופיעים גם הם כרגיל בפונקציות צריכה – הם בעייתיים בהקשר של המשק הפלשתינאי: שוק ההון, אשר מניחים כי באמצעותו מועברות ההשפעות של שיעור הריבית והעושר, היה מגוון במשך כל התקופה הנסקרת – אך ייתכן שהעושר, בצורה של נכסים נזילים שנאגרו מחוץ למערכת הבנקאות, מילא תפקיד מסוים בהתנהגות הצריכה.

$$(7) \quad C = (DI, Wealth),$$

כאשר $DI \equiv Y - NFP - NTI - TD + TFG + UTF$, NFP = תשלומים נטו לגורמי ייצור בחו"ל, TI = מסים עקיפים נטו, TD = מסים ישירים, TFG = תשלומי העברה מקומיים נטו ו- UTF = תשלומי העברה חד-צדדיים נטו מחו"ל. תשלומים לגורמי ייצור מחו"ל הם בעיקר שכר עבור עבודה של פלשתינאים בישראל. הכנסות אלה משכר מתקבלות כהפרש בין סך היצע העבודה, פחות האבטלה והביקוש המקומי לעבודה, כפול השכר המשולם בישראל. הונח, שהמסים העקיפים תלויים בצריכה, והמסים הישירים תלויים בתמ"ג. הונח שההעברות החד-צדדיות תלויות חיובית במספר המהגרים (המצטבר לאורך זמן).

¹⁵ את הסטטיקה ההשוואתית ניתן לגזור מן הפונקציה הסתומה $Z = L_h^d(\cdot) - L_h^s(\cdot)$. כך, למשל, מעלה השינוי בשכר הישראלי את השכר המקומי

$$\frac{\partial w_h}{\partial w_i} = \frac{\frac{\partial L_h^s}{\partial w_i}}{\frac{\partial L_h^s}{\partial w_h} - \frac{\partial L_h^d}{\partial w_h}} > 0$$

ב. הביקוש להשקעות והחיסכון

פונקציית השקעות רגילה כוללת בדרך כלל משתנים כגון השינוי הצפוי בתוצר, את עלות ההון, שהיא הוצאה אלטרנטיבית של השימוש במקורות הפיננסיים למימון ההשקעות, פחת התלוי בגודלו של מלאי ההון הקיים ורווחים עסקיים צפויים. אולם, כפי שהוזכר לעיל, החסכוניות הגבוהים לא תועלו להשקעות יצרניות: היחס הון/תוצר של הסקטור העסקי היה בירידה במשך זמן רב, בעוד שמלאי ההון של מגורים, שהוא לא יצרני ביטודו, גדל במהירות במרוצת הזמן. הסבר אפשרי של תופעה זו יכול להיות כדלקמן: שלא כמו במשקים מפותחים, שבהם עומדים בפני משקי הבית מכשירי חיסכון חלופיים שונים, הרי במשק המוגבל בתיווך הפיננסי מתבצע החיסכון ברובו בדרך של אגירת מזומנים וחומרי גלם או באמצעות השקעה במימון עצמי. אנו גורסים, שבמשק הפלשתינאי ההשקעה במגורים, במיוחד של משקי בית, מילאה בחלקה תפקיד זה של מכשיר חיסכון. מאחר שחלק ניכר מכוח העבודה הפלשתינאי רכש את המימנויות הדרושות במגזר הבנייה, עקב הביקוש הרב לעבודות בנייה בישראל, היוותה היזמות הזעירה במגזר זה דרך טובה לתעל את החסכוניות העצמיים, בהעדר מערכת בנקאות המתפקדת כראות. במצב כזה עשוי חלק ניכר מפעילות ההשקעה להיקבע על-ידי היקף המשאבים הכספיים העצמיים, התלויים בעיקר בחסכוניות העצמיים ואולי בצירוף הלוואות מבני משפחה וידידים קרובים. יתר-על-כן, אי-ודאות מדינית ומגבלות מינהליות, שהוטלו על-ידי שלטונות הצבא, גברו על שיקולים כלכליים בקביעת היקף ההשקעות¹⁶. עקב תנאים אלה, שהשפיעו על ההשקעה, אין לצפות כי פונקציית השקעות מקובלות תסברנה את התנהגות ההשקעה של המשק הפלשתינאי. בהתחשב בגישה המוגבלת לשוקי הון זרים (כולל שוק ההון הישראלי) ובחשבוניות המאוזנים יחסית של הסקטור הציבורי (של המינהל האזרחי הישראלי), צפוי היקף ההשקעה להיות קשור קשר אמיץ עם החיסכון הפרטי המקומי, שהוא הגורם העיקרי המגביל את ההשקעה¹⁷.

ג. הביקוש ליצוא וליבוא

מקובל להניח, שהיצוא תלוי בביקוש העולמי למוצרים המיוצרים במשק המקומי ובמחירים היחסי בהשוואה למחיריהם של המתחרים העיקריים בחו"ל; אולם מן הסיבות שפורטו לעיל, נתייחס ליצוא כאל שארית:

$$(8) \quad X = Y + IM - C - I - G,$$

כאשר IM הוא היבוא, ו- G הצריכה הציבורית.

16 כפי שמציין אריה בקנשטיין בעבודתו על התעשייה (1987, עמ' 9), הופעלו לעתים אמצעים מינהליים לצורך מטרת פרוטקציוניסטיות של הקטנת כושר התחרות של מפעלים פלשתינאיים.

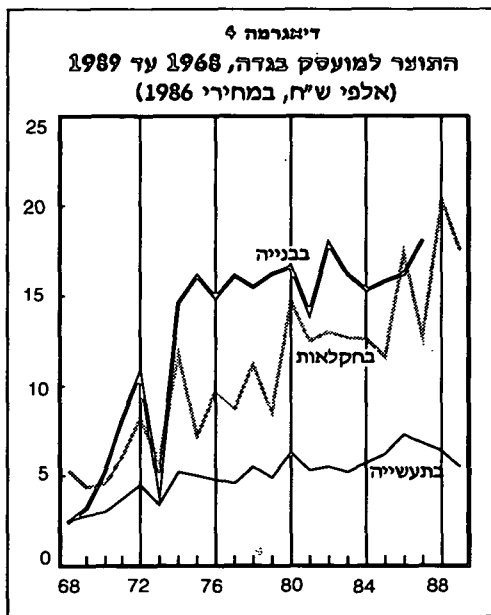
מדיניות זו הופסקה בזמן האחרון, ובמקומה באה גישה ליברלית יותר לתעשייה הפלשתינאית. 17 גישה זו מזכירה את גישתם של Feldstein and Horioka (1980).

הביקוש ליבוא הוא ביקוש נגזר, שמניחים כי הוא תלוי ברכיבים השונים של הביקוש. נוסף על כך הוא תלוי במחיר היחסי של היבוא בהשוואה למחיר התמ"ג (EPM).

(9) $IM = IM(C, G, X, EPM)$.

4. התוצאות האמפיריות: 1968 עד 1986

בפרק זה ננסה להסביר את העובדות הבסיסיות, כפי שצוינו במבוא, וכן מספר תופעות ייחודיות יותר: (1) פרוץ העבודה בתעשייה קפא על שמריו בהשוואה למגזרים אחרים (דיאגרמה 4); (2) שיעור האבטלה ירד במהירות לנוכח האפשרויות שנפתחו בשוק העבודה הישראלי, אולם שיעור הלא-משתתפים בכוח העבודה גדל במהירות מאז 1975 (דיאגרמה 5).

א. הגדה המערבית

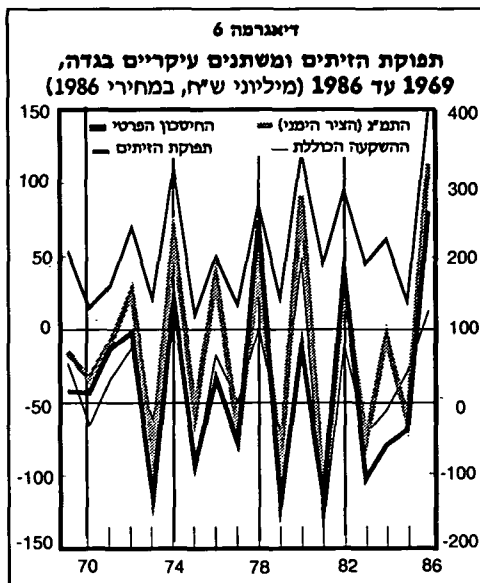
במשק של הגדה המערבית שורר מחזור דו-שנתי ידוע היטב, המכונה "מחזור הזיתים"¹⁸. המחזור אינו מצטמצם רק לתפוקת שמן הזית ולשינויים במלאי של שמן זית, אלא מאפיין גם את סך התוצר, את הביקוש לעבודה, את החיטכון הפרטי,

18 מעבר למחזור הדו-שנתי קיים גם מחזור של שש שנים, ששנות השיא בו הן 1974, 1980, 1986 ו-1992. מחזורים אלו בולטים במיוחד בזן הזיתים ה"סוררי", שאליו קרוב יכול הזיתים בגדה המערבית. מחזורים אלה נגרמים על-ידי הצופן הגנטי של הזן המסוים והם עשויים להיות מושפעים מגורמים סביבתיים, כגון תנאי מזג האוויר (מבוסס על מזכר פנימי מאת ר' שי 1993).

ובמידה פחותה את השינויים בצריכה הפרטית (דיאגרמה 6). לעומת זאת היתה רמת הצריכה הפרטית יציבה הרבה יותר.

(1) צד ההיצע

לשם אמידת פונקציית הייצור דרוש קודם כול אומדן של מלאי ההון היצרני (ציוד ומבנים עסקיים). מאחר שאין בנמצא נתונים על השקעות לפני 1968, יש צורך להניח מספר הנחות בדבר ההשקעה בעבר, ונמצא שרגישותן של התוצאות אליהן גבוהה. אנו מניחים כי (1) בעבר היה שיעור הגידול של ההשקעה בטווח הארוך 3.5 אחוזים לשנה; (2) סך ההשקעה הגולמית בציוד בשנת 1967 היה רק 70 אחוזים מרמתה ב-1968, בעיקר עקב מלחמת ששת הימים והמתיחות המדינית שקדמה למלחמה; (3) אורך החיים הממוצע של מכונות היה גדול יחסית – 14 שנה, בעיקר עקב דחיית חידוש ציוד¹⁹. תשומת העבודה היא מספר המועסקים²⁰.

מאומדן בעזרת ריבועים פחותים רגילים של צורה לוגריתמית-ליניארית של משוואה (1) מתקבל²¹:

$$gdp = -0.06 + 0.62 k_{eqb} + 0.68 I_h$$

-0.1
20.7
2.6

התקופה: 1968-1986, $R^2 = 0.97$, $DW = 2.59$

כפי שאפשר להקיש מן השאריות, רגרסיה זו אינה מביאה בחשבון במידה מספקת את מחזור הזיתים, אף כי חלק מן השינויים בתעסוקה נגרם על ידו. זאת ועוד: אנו

19 לפי Mazur (1979, עמ' 55) גדלה ההשקעה הגולמית הריאלית בירדן בשנות השישים המוקדמות בשיעור שנתי ממוצע של 9 אחוזים. אולם דוח על ההתפתחות הכלכלית בגדה המערבית, שהוכן על-ידי הרשות לפיתוח כלכלי של ישראל (1967), מצוין, כי קצב התפתחותה של הגדה המערבית היה איטי הרבה יותר מזה של הגדה המזרחית. ברוח זה נאמדה ההשקעה בגדה המערבית ב-1966 בכ-10 מיליוני דינרים, סכום המשתווה לכ-18 מיליוני ש"ח במחירי 1986. האומדן שלנו, שהוא נמוך מזה במקצת, מבוסס על ההנחות שהוזכרו לעיל, והוא מחויף אחרנית מנתוני 1967.

20 היה עדיף להשתמש במספר שעות העבודה או במספר ימי העבודה. אך נתונים על סך כל שעות עבודה פורסמו רק לגבי השנים האחרונות. יתר-על-כן, תוך כדי תהליך האמידה נתחוויר לנו, שחשוב להבחין בין עובדים שקיבלו שכר לכאלה שלא קיבלו שכר ולעצמאיים. לשם כך היינו זקוקים להתפלגות מקבילה של שעות העבודה לכל קבוצה.

21 עדיף היה לנתח את התמ"ג של הסקטור העסקי, הקטן מסך התמ"ג בערך המוסף של שירותי הדיוור והשירותים הציבוריים; אולם נתונים אלו אינם מצויים, ומצריכים מחקר נוסף. בכל המשוואות מציינות אותיות קטנות לוגריתם של המשתנה, והספרות הקטנות מתחת למקדמים הם ערכי ה- α .

כללנו משתנה דמה עבור ההשפעה השלילית של המלחמה והזעזוע במחירי הנפט ב-1973.

$$gdp = 0.95 + 0.63 k_{eqb} + 0.44 l_h + 0.06 d_{olive} - 0.13 d_{73}$$

1.1
29.3
2.2
2.8
-2.4

התקופה: 1968-1986, $\bar{R}^2 = 0.99$, $DW = 2.41$

משתנה הדמה למחזור הזיתים משפיע משמעותית על התוצר, מעבר להשפעתו על התעסוקה.

מבחן לגבי המקדם של l_h מראה, שאין לדחות את השערת התשואה הקבועה לגודל²². משתמע מכאן, שגמישות התוצר ביחס לעבודה נמוכה במקצת מגמישות ההון. משום כך אמורה ההשקעה להיות גורם מכריע בכל אסטרטגיה של צמיחת המשק. אולם תוצאה זו אינה יציבה בתקופות-משנה שונות. כפי שהוזכר לעיל, נגזר הביקוש לעבודה מפונקציית הייצור שנאמדה. כפי שניתן לראות ממשוואה (3), מצריך החישוב נתונים על השכר בשוליים, אנו מניחים שהשכר שווה לתפוקה השולית של העבודה. אך השכר המדווח בסקרי

כוח האדם אינו מביא בחשבון, שכ-10 אחוזים מן המועסקים במשק המקומי של הגדה (בעיקר בני משפחה העובדים וחיים במשק חקלאי) אינם מקבלים שכר; משום כך חישובנו שכר "צל" נמוך במקצת המביא בחשבון עלויות שכר נמוכות מאלה המדווחות בסטטיסטיקה של העבודה²³.

משוואת השכר (9) בצורתה המצומצמת מדגישה את התלות של שוק העבודה המקומי בגדה בשוק העבודה הישראלי. את משתנה "התועלת השלילית" (ϵ) קשה לכמת, וסביר להניח, שלפני האינפלציה לא היתה לו השפעה ממשית.

$$w_h = -1.2 + 0.29w_i + 0.005k_{eqb} + 0.008n$$

0.1
2.0
1.6
0.6

התקופה: 1970-1986, $\bar{R}^2 = 0.92$, $DW = 0.9$

²² נביח $gdp = a_0 + a_1 k_{eqb} + a_2 l_h$; יהי $\delta = 1 + a_1 + a_2$. אזי נוכל לכתוב

$gdp - l_h = a_0 + a_1(k_{eqb} - l_h) + \delta l_h$. הערך של δ אינו שונה באופן מובהק מאפס (ערך ה- t : 0.35). לפיכך לא ניתן לדחות את השערת התשואה הקבועה לגודל.

²³ למרבה הצער אין בנמצא נתונים על רמה כזאת של "שכר הישרדות". הנחנו ששכר זה הוא כרבע מן השכר המדווח, והשתמשנו בשכר משוער זה לצורך זקיפת שכר לעצמאיים.

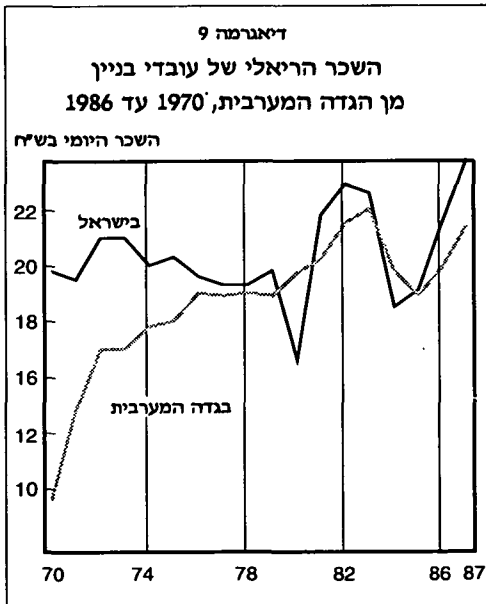
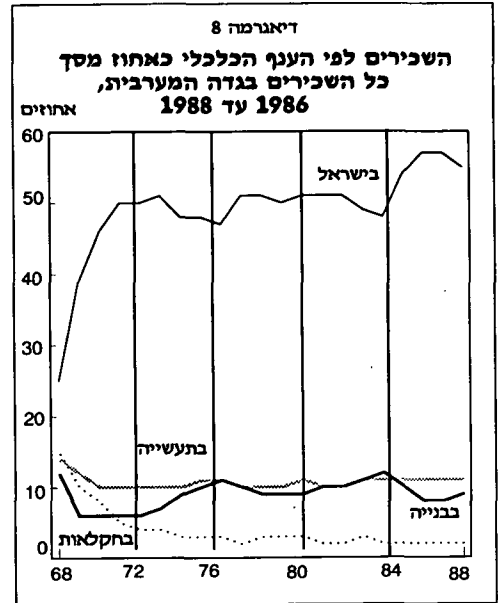
משתנה האוכלוסייה (m) אינו מובהק ומופיע בסימן הפוך מן המצופה, והסטטיסטי DW מצביע על מיתאם סידרתי מסדר ראשון של השאריות. לאחר תיקון בגין אוטוקורלציה על-ידי תהליך אוטורגרסיבי מסדר ראשון והשמטת משתנה האוכלוסייה, משתפר הביצוע של המשוואה.

$$w_h = 3.49 + 0.34w_i + 0.006k_{eqb}; AR(1) \rho = 0.54$$

1.8 2.4 4.8 2.2

$\bar{R}^2 = 0.94$, DW = 1.92, התקופה: 1971-1986

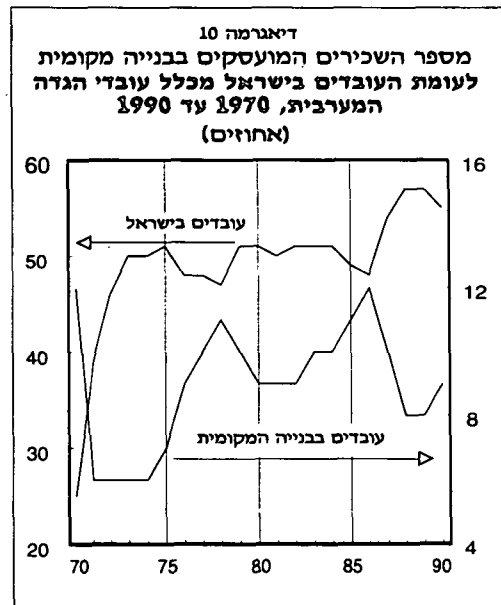
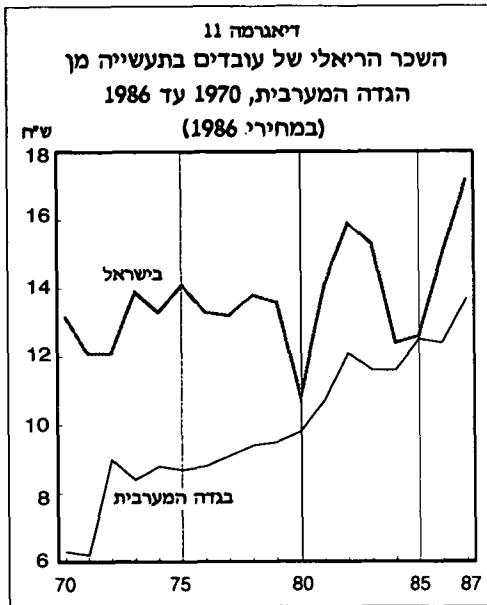
מקדם השכר הישראלי הוא יציב יחסית, אך התיקון בגין אוטוקורלציה אולי מסתיר בעיה בסיסית יותר של ספסיפיקציה שגויה של המשוואה: בהמשך נטען, שהמשוואה מתעלמת מסוגיות מבניות הקשורות בסקטורים שונים של המשק המקומי²⁴. כפי שנאמר לעיל, התמידו פערי השכר בין שוק העבודה המקומי לזה של ישראל, וזאת על אף הכניסה המהירה של עובדים פלשתינאים לשוק העבודה הישראלי. אף כי דיאגרמה 1 מרמזת לכאורה שהיו שלוש תקופות-משנה -

תקופת ההתאמה (1970 עד 1975), תקופת ההתכנסות (1976 עד 1987) ותקופה של הפרשיות מחודשת לאחר מכן - אנו טוענים כי התנועה המהירה של עובדים בין שוקי העבודה מלמדת, שתהליך ההתאמה בתעסוקה הושלם כבר ב-1972, ולפיכך אין בו כדי להסביר את התפתחותו של פער השכר.

עובדות מנוגדות-לכאורה אלו משקפות התפתחויות מבניות שונות. בחקלאות גרם פער השכר הגדול ההתחלתי לתנועה מהירה של עובדים החוצה, בעיקר לעבר שוק העבודה הישראלי (דיאגרמה 7). עקב כך הצטמצם

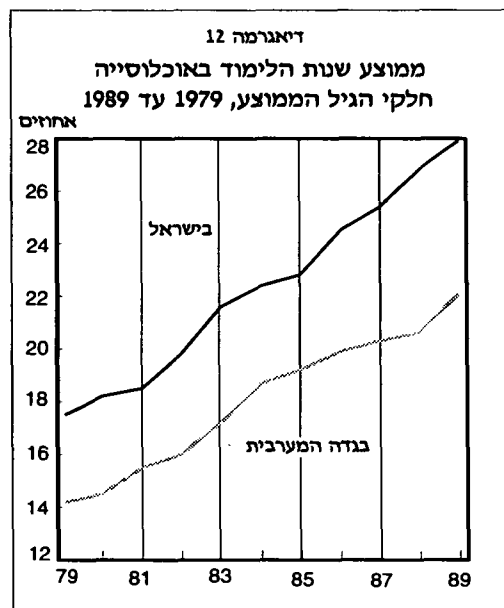
24 ייתכן שהגירתם של עובדים לשוקי עבודה בחו"ל, בעיקר לארצות ערב, היתה גורם חשוב נוסף.

עד 1973 פער השכר במידה משמעותית, נעלם לאחר מכן, ולעתים חזר וגדל. התפתחות זו כמובן כפתה על היצרנים להתייעל, ולהסתגל לקצב השינוי הטכנולוגי בחקלאות הישראלית – למשל בהשקיה – ואולי גם להיפטר מאבטלה סמויה. כתוצאה מכך עלה פריון העבודה הממוצע עלייה תלולה במרוצת הזמן (דיאגרמה 4).

התפתחות דומה היתה בסקטור הבנייה, אף כי בקצב איטי הרבה יותר. פער השכר

נעלם רק בשנת 1976 (דיאגרמה 9). שלא כמו בחקלאות, קצב תנועת העובדים בסקטור זה לא היה אחיד; להפך – הוא גילם התנהגות אנטי-מחזורית חזקה של תנודות בחלקם של העובדים מן הגדה המערבית (מתוך כלל עובדי הגדה המועסקים במשק הישראלי (דיאגרמה 10). הדבר מלמד, שתעסוקה בבנייה מקומית בגדה שימשה בלם זעזועים בתקופות של ביקוש ישראלי מצומצם יותר לעובדים פלשתינאים. פריון העבודה הממוצע בסקטור זה עלה הרבה פחות מאשר בחקלאות, והתייצב בשנות השבעים המאוחרות. זאת אולם משום ששירותי העבודה הזולים אשר סיפקו העובדים הפלשתינאים הקטינו את

התמריץ של חברות הבנייה הישראליות להמיר עבודה בטכנולוגיה עתירת הון יותר.

בהבדל מן החקלאות והבנייה, לא היתה בתעשייה כמעט שום התכנסות של רמות השכר במשך התקופה הנסקרת (דיאגרמה 11). בתחילת התקופה היה הפער בשכר כמעט 90 אחוזים, ולכן עזבו עובדים את התעשייה המקומית בגדה (דיאגרמה 8), אך תהליך זה נעצר בפער שכר ממוצע של יותר מ-40 אחוזים (להוציא את שנת 1980), בעוד שהתעסוקה הממוצעת של שכירים התייצבה בכ-10 אחוזים מכלל השכירים, ופריון העבודה הממוצע קפא על שמריו ברמה נמוכה. ההתפתחות האיטית בתעשייה משקפת, קרוב לוודאי, בעיות בתחומים שונים של המשק. הסביבה המדינית (בקנשטיין, 1987) והפיננסית ודאי לא עודדו השקעות (כפי שנדון אצל ארנון וגוטליב, 1992). התפתחות זו עולה בקנה אחד עם קיפאון ההשקעה בצידוד, אף כי אין בנמצא התפלגות של ההשקעות לפי ענפי המשק. הסקטור התעשייתי מאופיין אפוא בהתמדה של פערי שכר, בתנועה מעטה בלבד של עובדים מסקטור זה החוצה, ובקיפאון של ההשקעה, שהקירוב לה היא ההשקעה בצידוד (חוץ מאשר בשנים הראשונות של התקופה הנסקרת), אשר גרמה לקיפאון של מלאי ההון היצרני ושל פריון העבודה. התעשיינים המשיכו לשלם שכר נמוך יחסית, שכן הם לא יכלו להתחרות בשכר במשלחי יד דומים במקום אחר. מהיפותיזה זו משתמע, שאיכות העובדים בתעשייה המקומית בהשוואה לעובדים במקומות אחרים היתה צריכה לרדת במרוצת הזמן. במלים אחרות – פערי השכר נסגרו בסקטורים שנעשו יעילים יותר (בחקלאות) או שבהם לא היתה היעילות במשק הישראלי שונה בהרבה מאשר בענף המקביל בגדה המערבית (בנייה), ואילו בתעשייה המשיכו פערי השכר להתקיים, וכנראה הורידו את איכות העובדים (והמוצרים). יחס שנות ההשכלה לגיל לפי אזור העבודה (ישראל או הגדה) ולפי ענפי המשק עשוי לשמש אינדיקטור לבדיקת טענה זו, אך נתוני השכלה מצויים רק לפי האזור (לשנים שמ-1979 ואילך). לפיהם רמת הלימודים של אלה שעבדו בישראל היתה גבוהה מזו של אלה שעבדו בגדה, במשך התקופה הנסקרת כולה. דבר זה אולי מסביר לפחות חלק מפער השכר המתמיד בין ישראל לגדה המערבית (דיאגרמה 12).

בשלב זה אנו יכולים לסכם ולומר, שהסתירה המתוארת בדיאגרמה 1 משקפת את העדר הפיתוח הכלכלי בתעשייה.²⁵

25 החשבונות הענפיים בדרך כלל אינם תואמים את התמ"ג המחושב מצד השימושים (של החשבונאות הלאומית), והשארית מכונה "סעויות והשמטות". דבר זה אינו משקף רק סקטורים אחרים כמו הסקטור הציבורי ושירותים אחרים, אלא גם סעויות באיסוף הנתונים וכד'. כיוון שקשה לחשב פער שכר רלוואנטי לגבי שארית זו, ואף קשה יותר לפרשו, התעלמנו ממנה.

(2) צד הביקוש

הביקוש לצריכה

צריכת משקי הבית בגדה המערבית נקבעת במידה משמעותית על-ידי ההכנסה הפנויה הנוכחית.²⁶

$$C = 114.0 + 0.78DI - 65.3D_{olive}$$

3.0 30.8 -3.0

התקופה: 1968-1986, $\bar{R}^2 = 0.98$, $DW = 2.01$

אולם המקדם השלילי של משתנה הדמה ליכול הזיתים עשוי להראות, שהצריכה בכל זאת נעה בתוואי יציב ועולה, כאשר הכנסות ארעיות "מוחלקות" על-ידי חיסכון בשנים של יבול טוב ועל-ידי חיסכון שלילי בשנים של יבול דל. לכאורה, היעדרו של שוק הון מאורגן. סותר את גישת ההכנסה הפרמננטית. אך במשק השטחים הצרכנים נוטים לחסוך בצורת נכסים נזילים, כגון אגירת מטבע חוץ וכיו"ב. במקרה זה יכולים החסכוניות והעושר לשמש בולמי זעזועים. שיעור החיסכון היה גבוה למדי: בממוצע הוא היווה כ-17 אחוזים מסך ההכנסה הפנויה בתקופה הנסקרת, ובשנת 1978 הוא הגיע לכמעט 25 אחוזים, ובשנים של הכנסה גבוהה – לעתים ליותר מ-20 אחוזים, תלוי בעיקר במחזור הזיתים.

הביקוש להשקעות

פונקציית ההשקעה הבאה נראית במבט ראשון כמניחה את הדעת, אף כי התשואה להון (r) מופיעה בסימן הפוך מן המצופה.²⁷

$$I_{total} = 140.2 + 0.40D(GDP) + 0.37k_{eqb}(-1) - 1.9r,$$

0.5 3.5 2.2 -0.7

התקופה: 1970-1986, $\bar{R}^2 = 0.92$, $DW = 1.15$

אולם כפי שהוזכר לעיל, מוטה הרכב ההשקעה במידה רבה לטובת ההשקעה במגורים, שאינה מוסיפה לכושר הייצור. השקעת הסקטור העסקי בצידוד ובמבנים

26 אמידה של אותה משוואה בעזרת ריבועים פחותים בשני שלבים (SLS), תוך שימוש בהכנסה הפנויה של עזה כמשתנה עזר עבור ID , כמעט לא השפיעה על התוצאה.

קירוב לעושר, המחושב על סמך החיסכון המצטבר (מ-1968 ואילך), מופיע אף הוא כמשמעותי במשוואה, באומדן בעזרת ריבועים פחותים רגילים

$$C = 218.5 + 0.64DI + 0.046Wealth - 54.3D_{olive}$$

3.9 9.8 2.3 -2.7

התקופה: 1968-1986, $R^2 = 0.99$, $DW = 1.93$ מותאם

27 התשואה להון (r) מחושבת כשארית: $(GDP - wagebill) / k_{eqb}$.

עסקיים, האמורה להגיב על הרווחיות (ה) ועל המאיץ (השינוי ב-GDP, $DIGDP$), אינה מוסברת על ידי משתנים אלו.²⁸

כפי שטענו לעיל, במשק שבו התיווך הפיננסי מוגבל ייתכן שהביקוש להשקעות יהיה מוגבל על-ידי החיסכון. ההשקעה תהיה במשק כזה תת-אופטימלית, ותמוזן בעיקר ממקורות עצמיים. במקרה זה צריך מקדם החיסכון להיות שווה ל-1. מסך ההשקעה הגולמית מתקבל הקשר הבא עם החיסכון:²⁹

$$I_{total} = 3.4 + \frac{1.2s}{0.1 + 6.8}$$

התקופה: 1968-1986, $DW = 1.26$, $\bar{R}^2 = 0.71$

תוצאה זו עלולה לנבוע מן העובדה הסכנית, ששינויים במלאי נרשמים בגדה המערבית רק לגבי שמן זית. אולם כשמתמשים בהשקעה הקבועה (שאינה כוללת שינויים במלאי), עדיין לא נבדל המקדם במידה משמעותית מ-1. אם השערה זו נכונה, יהיה זה מדויק יותר להסביר את סך ההשקעה ולא רק את ההשקעה בנכסים קבועים, מאחר שגם את השינויים במלאי ניתן לממן בהלוואות. אולם על פי התוצאה אפשר שגם ההשקעה בנכסים קבועים תלויה בחיסכון השוטף, כצפוי במשק שבו התיווך הפיננסי מוגבל. בנייה היא בוודאי צורה מקובלת של צבירת חסכונות במשק הפלשתינאי. ואכן, מקדם המיתאם בין הלוגריתמים של ההשקעה בכנייה ושל העושר הוא 0.8.

הביקוש ליבוא

מצאנו, שהיבוא תלוי במחירים היחסיים (EPM) ובצריכה (C), אך לא בשימושים אחרים. כדי למנוע הטיה של סימולטניות, השתמשנו בהכנסה הפנויה ובפיגור של EPM כמשתני עזר. צורת הרגרסיה היא לוגריתמית, פרט למשתנה המחירים היחסיים.

$$IM = -1.35 - \frac{0.6EPM}{-3.3} + \frac{1.21C}{15.7}$$

התקופה: 1969-1986, $DW = 0.9$, $\bar{R}^2 = 0.95$

חולשתה של משוואה זו גלויה לעין, ומשקפת כנראה בעיקר את האיכות הלקויה של נתוני מאזן התשלומים וכן ספטיפיקציה חסרה, שקשה לטפל בה.

28 משימוש באותה דרך שתוארה בהערה 22 ניתן לראות מהסטטיסטי של s , שהמקדם של s אינו שונה באופן מובהק מ-1.

$$I_{eqb} = 88.9 + \frac{0.04DIGDP}{1.0} + \frac{0.05k_{eqb(-1)}}{0.9} - \frac{0.3r}{-0.3}$$

התקופה: 1970-1986, $DW = 1.33$, $\bar{R}^2 = 0.61$

29 משימוש באותה דרך שתוארה בהערה 22 ניתן לראות מהסטטיסטי של s , שהמקדם של s אינו שונה באופן מובהק מ-1.

ב. רצועת עזה

המשק העזתי דומה למשק של הגדה המערבית בנתונים הבסיסיים שנדונו לעיל, פרט למחזור הזיתים, שהוא ייחודי לגדה המערבית. אולם למרות הדמיון של ההתפתחויות בשני האזורים, הרי מבחינה כמותית ההבדלים גדולים דים כדי להצדיק ניתוח אמפירי נפרד.

(1) צד ההיצע

התפוקה בעזה אינה מוסברת במידה המניחה את הדעת³⁰.

$$gdp = \frac{3.4}{1.9} + 0.44 \frac{k_{eqb}}{13.1} + 0.06 \frac{h}{0.1}$$

$\bar{R}^2 = 0.91$, $DW = 0.51$, התקופה: 1968-1986

בעוד שמקדם ההון הוא מובהק, הרי התעסוקה אינה מוסיפה לכושר ההסבר של המשוואה. השאריות מורות כי בשתי השנים הראשונות שלאחר 1967 הפריזון הכולל השפיע שלילית על הצמיחה. ייתכן, שההסבר לכך נעוץ בקיומה של אבטלה סמויה נרחבת, במיוחד בתחילת התקופה. אף כי קשה למדוד השפעה כזאת, היא סבירה, במיוחד במשק שבו יש פליטים רבים וחלק ניכר מן הפעילות הכלכלית מושפע מארגוני סיוע שונים. אבטלה סמויה זו סביר שנעלמה עד שנת 1972, בד בבד עם הירידה המהירה של האבטלה הנמדדת³¹. השמטת תקופת ההתאמה מ-1968 עד 1972 נותנת את התוצאה הבאה:

$$gdp = \frac{2.2}{1.8} + 0.34 \frac{k_{eqb}}{15.3} + 0.52 \frac{h}{1.7}$$

$\bar{R}^2 = 0.95$, $DW = 0.81$, התקופה: 1972-1986

כמו בגדה המערבית, מגלה מבנה מלאי ההון הפיסי את חסרונה המתמשך של השקעה עסקית יצרנית יחסית למלאי המבנים למגורים (דיאגרמה 3). בעזה היתה פתיחותו של היצע העבודה לעבר שוק העבודה הישראלי אף בולטת יותר מאשר

30 כל המשתנים הם לוגריתמיים, ומוגדרים כמו בפרק על הגדה המערבית.

31 אכן, קירוב של משתנה כזה, המחושב על סמך שיעור האבטלה הנמדד בארבע השנים הראשונות שלאחר 1967, ונקבע כאפס לאחר מכן, הוא מובהק ברגרסיה. אף כי מקדם העבודה נשאר לא מובהק.

בגדה המערבית. במשך שנות השמונים הגיע חלקם של העובדים מעזה לכמעט 50 אחוזים מסך המועסקים של עזה, לעומת 29 אחוזים אצל עובדים מן הגדה. דבר זה הוסיף והעמיק את תלותו של כוח העבודה העזתי בשוק העבודה הישראלי, שהיתה אף גבוהה מזו שבגדה (דיאגרמה 1). דבר זה סייע, מצד אחד, להעלאת רמת החיים בעזה, שעלתה, על פי הצריכה הממוצעת לנפש, ב-6 אחוזים לשנה – אך מהצד האחר גרם השכר הישראלי הגבוה, יחד עם גישה מוגבלת לשוק המוצרים הישראלי, בעיות מבניות דומות לאלה שבגדה המערבית, והדברים אמורים במיוחד בתעשייה. משוואת השכר הבאה משקפת שוב את תלותו של שוק העבודה המקומי בשוק העבודה הישראלי:

$$w_h = \frac{3.3}{0.9} + \frac{0.47}{2.4} w_i + \frac{0.015}{2.4} k_{eqb}; AR(1) \rho = \frac{0.38}{1.6}$$

$$\bar{R}^2 = 0.63, DW = 1.89, 1971-1986 \text{ התקופה:}$$

(2) צד הביקוש

גם בצד הביקוש יש דמיון בין שני המשקים. בשני האזורים שיעור החיסכון גבוה יחסית (דיאגרמה 13), אך ברוב השנים היה זה של עזה גבוה מאשר בגדה המערבית, עד לירידתו הפתאומית התלולה והבלתי מוסברת ב-1984. הסבר אפשרי לקיומם של שיעורי חיסכון גבוהים יחסית במשק עם תשתית לקויה בתחום התיווך הפיננסי נתנו Jappelli and Pagano (1992). הועלתה הטענה, כי במשק שאינו יכול, בעת הצורך, להבטיח גישה מניחה את הדעת לשוק ההון נוטים לווים פוטנציאליים לחסוך יותר, כדי למנוע מחסור גזילות. מצב כזה ודאי תופש לגבי עזה. הצריכה הפרטית נקבעת על-ידי ההכנסה הפנויה. על פי רגרסיה בשיטת 2SLS. עם ההכנסה הפנויה בגדה המערבית כמשתנה עזר, אנו מקבלים מקדם הכנסה בגודל דומה לזה שהתקבל עבור הגדה המערבית:

$$C = \frac{49.4}{1.7} + \frac{0.67}{16.2} DI; MA(1)\rho = \frac{0.93}{9.7}$$

$$\bar{R}^2 = 0.95, DW = 1.95, 1968-1986 \text{ התקופה:}$$

מן המחסור במכשירי חיסכון מספיקים נובע, שלפחות חלק מן החיסכון מוחזק כנראה בצורת מטבע חוץ, סחורות ומלאים של חומרי גלם³². כמו בגדה המערבית, היתה גם בעזה ההשקעה בעיקר בבנייה למגורים. המיתאם השלילי הגבוה בין תפוקת הבנייה בישראל לבין הגדה המערבית נמצא גם לגבי עזה, דבר המלמד שחלק ניכר מן הבנייה בעזה שימשה ככולם זעזועים עבור שינויים בביקוש לעובדי בניין בישראל³³. כמו במקרה של הגדה המערבית, בנייה כזו המתבצעת לעתים מזומנות עשויה ללמד, שבגלל העדר תיווך פיננסי, מוגבל

32 למרבה הצער, קשה להעמיד סיעון זה במבחן, משום שהשינוי היחיד במלאי הנרשם הוא בשמן זית בגדה המערבית. לגבי עזה לא נרשמים שינויי מלאי כלשהם.

33 מכאן נובע, שבמשק הפלשתינאי משך הגמר של מבנים צריך להיות נתון לתנודות יותר מאשר במקום אחר.

היקף ההשקעה בבנייה על-ידי הנזילות הקיימת, וזו, מצדה, נקבעת על ידי החיסכון השוטף וזה של העבר:

לוח 2
אומדן מחיר האינתיפאדה – הגדה המערבית

ההשפעה המצטברת	האינתיפאדה				תחזית מחוז למדגם	
	1991	1990	1989	1988		
1988-91					1987	
						התמ"ג (מיליוני ש"ח, מחירי 1986)
	2,031	2,184	1,739	1,793	1,726	בפועל
	2,042	2,245	1,917	2,118	1,776	אומדן, ללא השפעת האינתיפאדה
-27	-1	-3	-8	-15		השפעת האינתיפאדה (האחוז מהתמ"ג הפוטנציאלי של 1988)
						ההכנסה הפנויה (מיליוני ש"ח, מחירי 1986)
	1,912	2,179	1,986	2,099	2,293	בפועל
	2,296	2,577	2,287	2,481	2,158	אומדן, ללא השפעת האינתיפאדה
-59	-15	-16	-12	-15		השפעת האינתיפאדה (האחוז מהתמ"ג הפוטנציאלי של 1988)
						הצריכה הפרטית (מיליוני ש"ח, מחירי 1986)
					1,895	בפועל
	1,735	1,843	1,752	1,757	1,917	אומדן, לפי ההכנסה הפנויה בפועל
	1,992	2,107	1,950	2,007	1,829	אומדן, ללא השפעת האינתיפאדה
-48	-13	-13	-10	-12		השפעת האינתיפאדה (האחוז מהצריכה הפוטנציאלית של 1988)
						התעסוקה המקומית בגדה (אלפים)
	124	128	115	119	115	בפועל
	125	137	118	132	115	אומדן, ללא השפעת האינתיפאדה
						השפעת האינתיפאדה על מספר מקומות העבודה (אלפים)
-26.1	-1.3	-9.5	-2.5	-12.8		

$$I_{build} = \frac{-1.9}{-0.2} + \frac{0.30s}{6.9} + \frac{0.03}{9.9} Wealth_{t-1}; MA(1) \rho = \frac{0.66}{3.1}$$

$\bar{R}^2 = 0.93, DW = 1.30, 1969-1986$ התקופה:

משוואת הביקוש ליבוא (לפי ההגדרות שלעיל) שונה רק מעט מזו שנאמדה עבור הגדה המערבית:

$$IM = \frac{-0.96}{-1.7} - \frac{1.1}{-4.0} EPM + \frac{1.31}{20.8} C$$

$\bar{R}^2 = 0.98, DW = 1.27, 1969-1986$ התקופה:

5. ההשפעה הפלפלית של האינתיפאדה – הגדה המערבית

בהמשך נעריך כמה מן העלויות הכלכליות של האינתיפאדה במשק של הגדה המערבית³⁴. האומדן הוא ההפרש בין תרחיש היפותטי לבין ההתפתחויות בפועל, והוא אינו מביא בחשבון עלויות אחרות, כלכליות ולא-כלכליות. התרחיש מדמה את מה שהיה מתרחש במשק הפלשטינאי בהנחה שלא היתה אינתיפאדה, והמשק היה ממשיך להתנהג בהתאם למשוואות שנאמדו. אנו מתמקדים בהשפעות האינתיפאדה על התפוקה, הצמיחה ורמת החיים. כדי לחשב את התוצר המקומי הפוטנציאלי שהיה אפשר להשיג בתנאים נורמאליים מ-1968 ואילך, גזרנו את התעסוקה המקומית בגדה מפונקציית הייצור (משוואה 3)³⁵.

בהתאם לחישובים שלנו (לוח 2), היתה רמת התמ"ג נמוכה מרמתו הפוטנציאלית, במיוחד בשנה הראשונה של האינתיפאדה (1988) – בכדי 15 אחוזים מן התמ"ג בפועל. לאחר מכן הצטמצם הפסד התמ"ג הפוטנציאלי במידה רבה – כדי 8 ו-2 אחוזים ב-1989 ו-1990, בהתאמה. בהגיע שנת 1991 חזר התוצר לרמתו הנורמאלית. הפסד התוצר המצטבר במשך ארבע שנות האינתיפאדה עד 1991 נאמד בכרבע מן התמ"ג השוטף. מן האומדן גם משתמע הפסד מצטבר של כ-30,000 מקומות עבודה במשק המקומי של הגדה.

הצטמצמות הצריכה הפרטית היתה גדולה בהרבה (במונחים יחסיים) מאשר בתוצר, וזאת בעיקר משום ההשפעה השלילית של התעסוקה בישראל. חלק מן ההפסד של הכנסה וצריכה בשנת 1991 יש לייחס למלחמת המפרץ, ולא לאינתיפאדה.

34 התוצאות האקונומטריות לגבי עזה מניחות את הדעת פחות, ודרוש מחקר נוסף כדי להעריך את השפעת האינתיפאדה על המשק העזתי.

35 כללנו בתחזית את שנת 1987, כדי לקבל מושג על ביצוע המודל בשנה "נורמאלית", כלומר לפני האינתיפאדה.

6. סיפום

בעבודה זו מוצגת מסגרת מקרו-כלכלית של המשק הפלשתינאי בגדה המערבית ובעזה, תוך דגש על צד ההיצע. מלאי ההון מחושב בנפרד לגבי הגדה ועזה, מתוך נתוני ההשקעות. באמצעות מסגרת זו היה אפשר להשלים פערים בנתונים שנבעו מקשיים באיסוף הנתונים במשך שנות האינתיפאדה, ולאמוד את הפסד התוצר ואת העלות במונחי רמת החיים בגדה המערבית. המסגרת גם מספקת בסיס להערכת התפתחויות עתידיות, בתנאים מדיניים וכלכליים שונים.

אחת המסקנות העיקריות מעבודה זו היא, שמלאי ההון היצרני במשק הפלשתינאי הוא בלתי מספיק, בעיקר עקב בעיות מבניות. בעתיד יצטרך המחקר להתרכז בדרכים ובאמצעים הדרושים כדי להתגבר על ליקוי זה. שימוש במשוואות של צד ההיצע כדי לאמוד את הגידול הנדרש של ההשקעות היצרניות עשוי לתרום למאמצים לכמת את הצרכים בתחום זה.

לוח נספח

נתונים בסיסיים על המשקים של הגדה המערבית ורצועת עזה
(מיליוני ש"ח, במחירי 1986)

השנה	התעסוקה				השכר מתעסוקה				התמיג	
	בשטחים		בישראל		בשטחים		בישראל		רצועת עזה	הגדה המערבית
	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	
1968	459	201	84.0	46.0	3.7	1.3	156	66		
1969	529	215	100.0	51.8	10.0	1.1	167	68		
1970	561	260	99.9	52.9	14.9	5.9	225	74	16.7	14.7
1971	644	291	91.4	51.5	25.7	8.4	291	79	15.5	14.3
1972	796	304	90.5	46.0	35.0	17.8	357	86	18.2	15.4
1973	730	323	88.0	45.6	38.9	22.8	430	104	19.8	15.7
1974	957	337	95.2	46.7	43.1	26.6	471	125	16.1	16.4
1975	943	362	92.3	46.7	40.8	26.2	520	147	15.7	15.4
1976	1,116	392	93.1	48.3	37.4	28.2	568	167	15.8	14.5
1977	1,077	412	92.4	49.5	35.8	28.1	611	194	14.8	14.1
1978	1,257	429	94.6	48.7	38.0	32.2	661	222	16.1	14.5
1979	1,175	476	93.2	45.5	40.8	34.7	732	248	18.5	14.7
1980	1,457	451	95.0	46.3	39.8	35.2	813	275	14.1	14.5
1981	1,316	452	94.3	46.6	40.5	36.6	873	296	15.9	16.0
1982	1,495	440	98.4	46.1	44.1	36.6	911	321	17.9	17.3
1983	1,445	483	98.1	45.6	49.1	40.5	955	339	17.6	17.2
1984	1,527	498	102.9	47.0	51.2	40.2	1000	356	14.2	14.6
1985	1,500	511	103.7	48.9	47.5	42.0	1034	369	13.7	14.5
1986	1,856	544	115.7	50.8	50.0	43.4	1079	384	18.4	17.3
1987	1,726	611	114.7	54.1	62.9	46.1	1151	402	23.6	20.2

לוח נספח (המשך)

השנה	הצריכה הפרטית		ההכנסה הפרטית הפנויה		סך ההשקעה הגולמית		ההשקעה העסקית		הצריכה הציבורית		היצוא		היבוא	
	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה
	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה	הגדה המערבית	רצועת עזה
1968	522	203	575	243	34	25	25	8	77	42	126	37	297	106
1969	624	241	691	278	89	49	71	12	84	51	116	38	371	152
1970	698	283	778	368	59	47	85	11	96	61	107	53	372	178
1971	774	304	927	403	91	58	89	14	104	61	138	91	440	233
1972	926	376	1,174	514	166	101	102	26	111	64	177	97	569	329
1973	959	396	1,075	579	143	115	75	30	112	66	160	105	623	354
1974	1,042	434	1,299	586	297	122	87	31	116	66	203	117	669	404
1975	1,118	486	1,289	611	212	139	91	32	114	64	247	156	730	498
1976	1,228	486	1,431	678	278	160	89	40	117	66	282	182	766	521
1977	1,234	563	1,382	702	278	161	101	43	119	65	270	207	798	614
1978	1,267	562	1,662	766	381	176	127	43	120	68	333	204	819	604
1979	1,358	563	1,614	850	340	197	143	47	126	67	310	195	924	556
1980	1,371	556	1,705	795	535	174	130	43	126	63	342	207	900	566
1981	1,433	564	1,642	873	351	192	115	49	129	63	377	254	954	651
1982	1,485	581	1,874	876	450	177	124	44	129	63	374	235	931	640
1983	1,488	655	1,776	946	405	180	126	44	138	63	361	223	926	653
1984	1,521	685	1,767	898	394	172	115	44	142	66	353	188	890	617
1985	1,501	702	1,711	797	440	164	127	46	145	63	322	200	909	622
1986	1,767	776	2,243	944	578	184	158	51	165	68	388	232	1,042	716
1987	1,895	833	2,293	1,093	497	201	155	65	178	74	349	245	1,193	743

ביבליוגרפיה

- בקנשטין, א' (1987), התעשייה ביהודה, שומרון ועזה כיום ומגמות לעתיד, אוניברסיטת תל אביב.
- ברגמן, א' (1974), צמיחה כלכלית בשטחים המוחזקים, 1968 עד 1973, בנק ישראל, מחלקת המחקר. _____ (1976), כלכלת השטחים המוחזקים 1974 ו-1975, בנק ישראל, מחלקת המחקר.
- הרשות לתכנון כלכלי במשרד ראש הממשלה (1967), הגדה המערבית – סקירה כלכלית.
- זכאי, ד' (1984), ההתפתחות הכלכלית ביהודה ושומרון וחבל עזה, 1981-1982, בנק ישראל מחלקת המחקר.
- _____ (1986), ההתפתחות הכלכלית ביהודה ושומרון ובחבל עזה, 1983 ו-1984, בנק ישראל, מחלקת המחקר.
- _____ (1988), ההתפתחות הכלכלית ביהודה ושומרון ובחבל עזה, 1985-1986, בנק ישראל, מחלקת המחקר.
- ליטוין, א' (1980), כלכלת השטחים המוחזקים 1976 ו-1977, בנק ישראל, מחלקת המחקר.
- מרון, ר' (1982), ההתפתחות הכלכלית ביהודה ושומרון ובחבל עזה, 1970-1980, בנק ישראל מחלקת המחקר.
- שניא, א', י' שיינין ומ' פרלמן (1992), המשק הפלשתיני וזיקתו למשק הישראלי, אוניברסיטת תל אביב.
- Abed, G. T. (ed.) (1988). *The Palestinian Economy: Studies in Development under Prolonged Occupation*, London: Routledge.
- Angrist, J. D. (1992). *Wages and Employment in the West Bank and the Gaza Strip: 1981-1990*, Jerusalem: Falk Institute.
- Arnon, A. and D. Gottlieb (1992) (a). *Alternative Monetary Arrangements in the Territories and their Implications*, Internal Memorandum, Bank of Israel.
- _____ (1992) (b). *The Economic Relations Between Israel and the Palestinians - A Discussion of the Major Alternatives: The Fiscal Aspect*, Internal Memorandum, Bank of Israel.
- Baums, R. (1989). *The Econometric Model of the West Bank*, Tel Aviv: The Armand Hammer Fund for Economic Cooperation in the Middle East.
- Benvenisti, M. (1986). *1986 Report-Demographic, Legal, Social and Political Development in the West Bank*, West Bank Data Base Project, Jerusalem.
- Feldstein, M. and C. Horioka (1980) "Domestic Savings and International Capital Flows", *Economic Journal* 90, 314-329.
- Fishelson, G. (1989). *An Econometric Model of the Gaza Strip*, The Armand Hammer Fund for Economic Cooperation in the Middle East.
- _____ (1992), *Forming (1970-87) and destroying (1988-90) a common labour market*, The Armand Hammer Fund for Economic Cooperation in the Middle East.
- Gharabieh, F. (1985). *The Economies of the West Bank and Gaza Strip*, Boulder: Westview Press.
- Hamed, O .A. and R A. Shaban (1993). "One Sided Customs and Monetary Union: The Case of the West Bank and Gaza Strip under Israeli Occupation", in: S. Fischer, D. Rodrik and E. Tuma (eds.), *The Economics of Middle East Peace: Views From the Region*, MIT Press, Cambridge Massachusetts and London.
- Jappelli, T. and M. Pagano (1992). *Saving, Growth and Liquidity Constraints*, Mimeo.
- Kleiman, E. (1992a). *Flow of Labour Services From the West Bank and Gaza to Israel*, Working Paper No. 260, Department of Economics, Hebrew University of Jerusalem.
- _____ (1992b), *Some Basic Problems of the Economic Relationships Between Israel and the West Bank and Gaza*, Working Paper No. 261, Department of Economics, Hebrew University of Jerusalem
- Mazur, M. P. (1979). *Economic Growth and Development in Jordan*, London, Croom Helm.